



MULTIKULTURALISMUS
– ZTRACENÉ PARADIGMA?

ANDREA PREISSOVÁ KREJČÍ

**MULTIKULTURALISMUS
– ZTRACENÉ PARADIGMA?**

Andrea Preissová Krejčí

Oponenti: Mgr. Lenka Gulová, Ph.D.
Mgr. Miriam Prokešová, Ph.D.

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře Filozofické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci v roce 2012 z Fondu pro podporu vědecké činnosti.

1. vydání

© Andrea Preissová Krejčí, 2014

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

ISBN 978-80-244-4229-7 (e-kniha)

ISBN 978-80-244-4134-4 (tisk)

Obsah

Úvod.....	7
1 Postmoderna jako zdroj multikulturní ideologie	15
1.1 Postmoderní diskurz	15
1.2 Předsudky a stereotypy v multikulturních konsekvencích	20
1.3 Filozofické kořeny postmoderny a postmodernismu	23
1.4 Postmoderní diskurz v zrcadle dekonstrukce	38
2 Multikulturalismus a antropologie.....	48
2.1 Antropologické aspekty multikulturalismu.....	48
2.2 Terminologické ukotvení multikulturalismu	62
3 Multikulturalismus a romská menšina v ČR	82
3.1 „Kultura konfliktu“	82
3.2 Romové, etnická otázka, etnopolitika	84
3.3 Vzdělání a společenský status jako spojené nádoby.....	89
4 Znovupromýšlení multikulturního vzdělávání	96
4.1 Multikulturní výchova	96
4.2 Národní program vzdělávání a multikulturní výchova	100
5 Moderní společnost jako kulturní mozaika	108
5.1 Komunita versus individuum	108
5.2 Výchova k toleranci (nejen etnické) odlišnosti	111
5.3 Nerovnost vyplývající ze sociálně-ekonomického statusu	115
5.4 Sex a genderová nerovnost	124
5.5 Nerovný přístup k lidem se zdravotním postižením.....	132

6	Vnímání těch „odlišných“ v ČR.....	141
6.1	Stejnost a diference	141
6.2	Prezentace těch „odlišných“ v médiích	145
6.2.1	Cizinci žijící v ČR a jejich zobrazování v pražském tisku..	146
6.2.2	Mediální obraz muslimů v ČR	151
6.2.3	Obraz Romů v českých médiích	154
6.3	Hodnoty a postoje gymnazistů ve vztahu k odlišné etnicitě a kultuře	156
6.3.1	Metoda výzkumu a charakteristika výzkumného vzorku..	157
6.3.2	Výsledky výzkumu	158
6.3.3	Závěry výzkumu.....	168
6.4	Realita je vymezena sociálně	168
	Závěr	171
	Summary	175
	Literatura	181
	Jmenný rejstřík.....	194

Věnováno Zuzaně Preissové

„Děkuji Ti za to, že jsi.“

Úvod

Kniha *Multikulturalismus – ztracené paradigma?* navazuje na naši dřívější vědecko-badatelskou činnost a shrnuje výsledky naší práce v této oblasti za poslední dva roky. Proto se také vrátíme k tématům námi již dříve publikovaným v rámci odborných článků, statí z konferenční činnosti či kapitol v neprodejných publikacích (z projektů ESF), které byly opět otevřeny, doplněny, případně nově upraveny tak, aby přinášely čtenáři pokud možno ucelený, ale také osobitý pohled na aplikování multikulturalismu v soudobém společenském dění, především v pedagogické praxi. K jakým závěrům nás naše pedagogická praxe s aplikací multikulturních idejí do výchovy a vzdělávání na základních a středních školách přivedla? I tomu je věnována tato kniha.

Na rozvoj multikulturalismu a aktivní působení ve sféře soudobých sociálních kontaktů byly vynaloženy prostřednictvím rozvojových, vědeckých i výzkumných projektů stovky milionů korun českých z rozpočtu České republiky, z fondů Evropské unie i z jiných dotačních zdrojů.

Mezi tyto můžeme počítat také dotaci poskytnutou Filozofickou fakultou Univerzity Palackého v Olomouci z Fondu na podporu vědecké činnosti a určenou na vznik této publikace. Kniha je výstupem vědeckého grantu FF_30_2012_019 *Multikulturalismus – ztracené paradigma?*, který jsme řešili v letech 2012–2014. K promultikulturní dotační politice se budeme v knize opakovaně vracet.

Přestože multikulturalismus jako koncept v rámci humanitních studií představuje již poněkud vyčerpané téma, chceme vymezit prostor, který v rámci multikulturního přístupu v české společnosti zůstává dosud nenaplněn. Cílem naší práce je upozornit laickou i odbornou veřejnost na možnosti znovupromyšlení multikulturní ideologie na bázi kritického přístupu k ní a na možnosti její aplikace do sfér výchovy a vzdělávání. Věříme, že mezi naše čtenáře nebudou patřit jen akademičtí pracovníci, případně studenti humanitních či společenskovědních oborů, ale také pracovníci

pomáhajících profesí, v oblasti multikulturního soužití se angažující lidé, případně pedagogové a vychovatelé budoucích generací, které je třeba připravit na život v globalizované a multikulturní společnosti. Jádrem naší snahy je vykreslit na následujících stránkách, jak přehnaná akcentace etnické diferenciaci znehodnocuje cíle multikulturalismu a multikulturní výchovy založené na rovném, respektive spravedlivém přístupu i napříč jinými typy odlišností, vyplývajícím z hodnot jako jsou pluralita, solidarita či obecně humanita. Pokud nevytýčíme možnosti, jak mluvit o ideách multikulturalismu bez transformace, bez zúžení této problematiky pouze na romskou otázku, nemáme nejmenší naději na přijetí multikulturní výchovy jako nezbytné součásti školního kurikula, jako platformy pro nové společenské paradigma.

Multikulturní výchova je mocenským prostředkem k vytvoření etické složky ve výchově, k vytvoření nové morálky, která by pokud možno odpovídala potřebám moderní, integrované Evropy a jejím občanům. Nicméně její kořeny sahají hluboko do evropské historie a hodnotové orientace Evropanů. Z jejich kultur vyrůstající nové společenské paradigma není dokonce v rozporu ani s kulturními dějinami Evropy a duchovním dědictvím antiky, ani s tradicí náboženské jednoty Evropy, tedy s křesťanstvím, jak o tom pojednáváme na jiném místě.¹ Právě v rovině křesťanské morálky se hodnoty Evropanů u předcházejících generací shodovaly a umožňovaly tak bazální prostor pro setkání mezi lidmi různých jazyků, národů a názorů. Nicméně spolu s narůstáním ateismu, od 20. století stále zřetelnějším, se tato společenská platforma ztrácí. Nutnost výstavby nové hodnotové platformy spojující občany starého kontinentu a umožňující jejich celosvětový vliv na události globálního charakteru (terorismus, ekologické katastrofy, hladomor aj.) se v posledních desetiletích projevila jako zásadní.

Zdá se, že nová morálka, morálka, která by spojovala jinak různorodé členy moderní evropské společnosti, morálka, která by vyznávala individualismus, ale stejně by hodnotila solidaritu a vzájemnost, která by společnost starého kontinentu obohatila o dědictví kolonialismu, je – pragmaticky pojato – nezbytná. Proč? Integrovaná společnost, která oceňuje odlišnost a originalitu projevu, si uvědomuje hodnotu rozličných sociálních postojů či

¹ Viz PREISSOVÁ KREJČÍ, A. – CICHÁ, M. – GULOVÁ, L. *Jinakost, předsudky, multikulturalismus: možnosti a limity multikulturní výchovy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2012.

sociální stratifikace a její členové si díky současným mediálními možnostem přenosu sdělení, příběhů apod. velmi dobře uvědomují nebo alespoň mohou uvědomovat křehkost svého soudobého postavení. Strach ze zaujetí role trpícího, slabého, nepřizpůsobivého nutí moderního evropského občana k solidaritě, k charitativní činnosti, k empatii s druhými (čehož jsou dokladem všudypřítomné dobročinné sbírky, daňové odvody do sociální sféry atd.).

Věříme, že multikulturní výchova je především o sdílené morálce a o soudobých hodnotách, tedy o slušnosti. Ve výchově obecně jde totiž spíše o emocionální stránku žáka nežli o kvantitativně ověřitelné znalosti. Jak klasifikovat hodnoty? Emoce? Morálku? V letech 2010–2012 jsme realizovali výzkumné šetření, které se snažilo odhalit hodnotovou orientaci středoškolské mládeže, respektive gymnazistů, se zaměřením na multikulturní aspekty v jejich výchově. K výsledkům tohoto šetření se vracíme v komparaci s kritikou mediálního podmínění sociální konstrukce stereotypního a předsudečného náhledu na příslušníky minorit v naší společnosti. Multikulturalismus operuje s terminologickým slovníkem vlastním sociálním vědám, respektive kulturní a sociální antropologii. Nejen z tohoto důvodu považujeme za důležité vrátit se k vývoji tohoto „slovníku“, tedy jazykového diskurzu, jehož nepochopení by mohlo vést (a často vede) k základním omylům při aplikaci „idejí“ multikulturalismu do každodenní praxe. Objasnění konceptů, jejich významu a smyslu tak, aby zadržely čtenáře před mylnými výklady a soudy, které ulpívají na povrchu mediálního obrazu antropologického bádání v oblasti politiky identity (především etnické), menšin a nacionalismu, je neopomenutelným cílem této publikace.

Teorie multikulturalismu je přirozeně propojena s kulturně-politickým diskurzem postmoderny, proto se v první kapitole nazvané *Postmoderna jako zdroj multikulturní ideologie* pozastavíme nad hlavními koncepty a teoriemi plynoucími z postmodernismu ve vztahu k této ideologii. Soudobá společnost je ovládána věkem globalizace a spolu s ním také pluralitou etických i politických hodnot. Musíme akceptovat skutečnost, že svět obývají lidé mající různé zkušenosti, vytvářející různé příběhy o světě, prožívající svůj život různým způsobem a zastávající různé politické názory a náboženská přesvědčení. Popisovaná diverzita není překvapující, protože svět sám je heterogenním místem, které je tvořeno rozmanitými skutečnostmi a které tak umožňuje rozmanité prožitky. To, řečeno z pozice postmodernismu, znamená, že nežijeme v jednom světě, ale de facto obýváme různé světy, k jejichž popisu využíváme vlastních, vzájemně odlišných slovníků. Kořeny

multikulturního přístupu hledáme v hermeneutice a pragmatismu, nejvíce pozornosti pak věnujeme myšlenkám Richarda Rortyho a Jacquese Derridy. Multikulturalismus, myšleno ten, o nějž usilujeme, je pluralitní a tolerantní ideologií, která je záměrně zcela opačná nežli všechna velká vyprávění minulosti: křesťanství, fašismus, komunismus, nežli všechny totalitní systémy, které hlásají jedinou pravdu, jedinou cestu, jedinou spravedlnost. Populační růst nelze zastavit, avšak roztržitost životního způsobu, sociální třídy, víry a vzdělání lze překlenout další ideologií, myšlenkou, která posvětil různorodost a pluralitu jako novou hodnotu lidstva. Ve věku globální lidské společnosti, kdy rasy, etnika a národy zanikají, dosahuje člověk na novou hodnotu lidství – toleranci k odlišnému.

Multikulturalismus je politickým vyústěním aktivity humanitních věd po holocaustu. Mezi obory, které do značné míry přispěly k jeho vymezení, patří také kulturní a sociální antropologie. Antropologie je vědou hledající smysl přežití euro-americké civilizace skrze dynamiku těch společností, jimiž tato po generace generací pohrdala. Stojíme zde po desetimilionových obětech válek, které proběhly v posledních stech letech, po holocaustu, řadě hladomorů probíhajících v čase, kdy na jiném místě světa docházelo k ekonomické konjunktuře nebývalých rozměrů. Pravda se proměnila v nahodilý atribut, který věcem tu ubírá, tu přidává na jejich hodnotě. Je období recese, chaosu, pomýlení, nikoli však ekonomického, ale hodnotového. Mezilidské vztahy jsou prostoupeny nedůvěrou a společnost často sdílí řadu negativních stereotypů a představ. Také o těchto problémech vztažených na problematiku multikulturalismu a jeho vlivu na výchovu a vzdělávání chceme v následujících kapitolách zahájit diskuzi. Antropologie na problémy dnešního světa pohlíží z perspektivy, kterou Lévi-Strauss nazval perspektivou humanistickou a která spočívá v nahlížení na vlastní kulturu z hlediska jiné kultury. Avšak antropologie přesahuje tradiční humanismus. Její sféra zahrnuje „celého člověka“ – „celou obydlenu zemi“, v její metodě se soustřeďují metody z věd humanitních i přírodních. Toto bohatství výzkumných prostředků pak antropologii dovolilo aplikovat způsoby poznávání určené původně tzv. „primitivním společnostem“ na zkoumání „všech společností včetně té naší“.

Zvýšenou pozornost věnujeme konstrukci a detekci našich stereotypů a předsudků, v životě bychom se bez nich neobešli, neboť ve struktuře našich osobností plní důležitou hodnotovou funkci. I proto se zabýváme jednak deskriptivní poznatků z kvantitativního antropologicko-pedagogického výzkumu hodnotové orientace a postojů žáků, jednak popisem dalších zjištění

z kvantitativních analýz zjišťujících mediální prezentaci těch „odlišných“ v českém zpravodajství. V centru naší pozornosti však stále stojí vztah účastníků pedagogického procesu k toleranci odlišnosti, jinakosti, tedy ke kulturní či etnické diverzitě ve společnosti. Antropologie je mnohými osočována, že neplní svou funkci, tedy nepomáhá zmenšit společenské napětí mezi majoritou a těmi, kteří se od ní liší. Je tomu skutečně tak? Na tuto otázku se pokoušíme odpovědět ve druhé kapitole s názvem *Multikulturalismus a antropologie*. Poukazujeme zde na rizika spojená s „angažovaností“ antropologů na poli sociální politiky, respektive etnopolitiky, a na příkladu Lévi-Strausse také na pozitivní přínosy práce na politickou objednávku. Zabýváme se antropologickým jazykovým diskurzem a základními pojmy (kultura, etnicita, rasa atd.), s nimiž operuje antropologie jako věda vztahující se k problematice multikulturalismu.

V devadesátých letech došlo k liberalizaci postsocialistických společností, což mělo na jejich území mimo jiné za důsledek vznik etnopolitiky, respektive politiky identit. Příčiny můžeme spatřovat snad ve zvýšené potřebě celospolečenské solidarity následkem rychlé sociální stratifikace společnosti, nebo v negativní reflexi této stratifikace ve smyslu zvýšené citlivosti k „tém jiným“, v českém kontextu zejména k romské menšině. Tzv. romská otázka, již věnujeme pozornost ve třetí kapitole s názvem *Multikulturalismus a romská menšina v ČR*, představuje nejdiskutovanější téma multikulturalismu v českém prostředí. Problémy spojené s romskou minoritou jsou bezpochyby vážné. Ať už se jedná o její sociální i prostorové vyloučení, vznik komunitních škol, v nichž mnozí spatřují nejlepší možný způsob začlenění Romů do majoritní populace a jiní naopak vznik segregovaného „etnického“ školství, vysokou kriminalitu, která je prokazatelná zvláště u obyvatel romských ghett, nebo o život řady romských rodin tzv. „na úkor společnosti“ v různých ohledech, projevující se např. v závislosti na státní podpoře, a o nezdařené pokusy státních i nestátních organizací výše popsané problémy změnit. V předkládané knize jim věnujeme odpovídající pozornost. Avšak v rámci problematiky multikulturního soužití občanů států střední Evropy, respektive České republiky, by problémy spojené s rasovou nerovností neměly zastíňovat problémy jiné, stejně vážné, či mnohdy ještě závažnější. Upnutí se k tzv. romskému problému, respektive jeho přílišná akcentace, devalvuje cíle multikulturní politiky a také výchovy k hodnotám pluralitní, moderní, demokratické společnosti směřující k transkulturnímu dialogu a multikulturnímu soužití.

Na tomto základě je postavena kritika multikulturního vzdělávání v ČR, o němž pojednává kapitola *Znovupromyšlení multikulturního vzdělávání*. Česká společnost není založena na rovném přístupu ke vzdělání, k pracovnímu uplatnění, k sociálnímu statusu, k finančnímu ohodnocení atd. ve smyslu rovnosti napříč etnickou příslušností, pohlavím, sexuální orientací, společenskou třídou nebo zdravotním stavem. Médii do popředí vyzdvihovaná tzv. rasová nerovnost je pouhým prchavým odrazem mnohem většího a především hluboce zakořeněného problému společenské nerovnosti, který se odráží v různorodých společenských problémech. Zavedení multikulturní výchovy do školního kurikula skrze reformu českého školství se nesetkalo u pedagogické veřejnosti s obecně platnou pozitivní odezvou. Reforma byla vytvořena na politickou objednávku a teprve zpětně se do škol zaváděly různé programy, přednášky a projekty (převážně s finanční podporou z Evropské unie), jež měly mj. podpořit přijetí školní reformy včetně multikulturního vzdělávání, a to nejen učiteli, ale také širokou veřejností prostřednictvím žáků a jejich rodičů. Mnozí pedagogové, obdobně jako ostatní občané ČR, spojují problematiku multikulturalismu stále výhradně s rasovou či etnickou diskriminací. Multikulturalismus se však zabývá mnohem širší škálou lidské různorodosti a jejími projevy, které jsou přijímány či nepřijímány majoritní částí společnosti. Za multikulturní výchovu pak označujeme ty vzdělávací postupy, které ozřejmují problematiku nejen rasové či etnické různorodosti, ale také kulturních diferencí, sociálního statusu, rozdílnosti pohlaví či zdravotního postižení. Nerovnosti plynoucí z odlišností na základě sociálně-ekonomického statusu, genderu a zdravotního stavu popisujeme v kapitole páté nazvané *Moderní společnost jako kulturní mozaika*. Upozorňujeme na skutečnost, že multikulturní výchova by z mnoha důvodů neměla za svůj středobod považovat „romský problém“. Takto vedená praktická politika totiž ve svém důsledku přispívá ke spojování negativních sociálních jevů s Romy jako představiteli skupinové identity. Uplatňování principů individualizace namísto etnické či kulturní identity by přitom mohlo vést k odstranění stigmatizace Romů (ale také zástupců dalších minorit) a v důsledku toho nabídnout možnosti, jak předejít jejich sociálnímu vyloučení. V multikulturní výchově jde především o upřednostnění takových hodnot, které vedou k sociálně spravedlivé společnosti a sociálně spravedlivému vzdělávání. Na rozdíl od české společnosti má multikulturní vzdělávání poměrně dlouhou tradici např. ve společnosti americké. Americká společnost je kulturní mozaikou, mozaikou z kamínků odlišné etnicity, odlišných jazyků, kultur, společenských zvyklostí,

způsobů života apod. Škola (jako instituce) odráží obecné vzorce společenské diskriminace, z toho důvodu by učitelé měli být schopni tyto rozkrýt a přimět žáky k přehodnocení jejich pohledu na jednotlivé diskriminované skupiny na základě nových poznatků, osobních zkušeností, vcítění, tolerance a solidárního přístupu. Multikulturní výchova má pomoci k reformě výchovně-vzdělávacího procesu se zřetelem k budování nejen kognitivních, ale také emočních dovedností vedoucích k vnímání školy jako sociálního systému, v němž jsou všechny jeho hlavní proměnné úzce propojeny s cílem zajistit rovné podmínky v dosahování studijních výsledků u různorodých žáků. Stereotypy a předsudky o „těch druhých“ zakořeněné v „tradiční americké společnosti“ pak mohou učitelé s pomocí žáků v kulturně diverzních třídách odbourat nabytím znalostí pomocí příkladů z kulturně odlišných prostředí, z nichž jejich žáci pocházejí. Multikulturní výchovu chápeme jako zastřešující koncept zabývající se rasou, kulturou, jazykem, sociálním postavením, pohlavím a zdravotním postižením, přičemž pořadím nenaznačujeme, že by rasa byla primární formou sociální nerovnosti.

Vždyť česká společnost je etnicky, respektive kulturně takřka homogenní a procentuální zastoupení cizinců a národnostních menšin na české populaci nasvědčuje, že pravděpodobnost setkávání se s odlišnou kulturou je minimální. Přesto se v české společnosti objevují tendence ke xenofobnímu způsobu uvažování i k rasistickým projevům. V závěrečné kapitole této knihy nazvané *Vnímání těch „odlišných“ v ČR* prezentujeme výsledky několika výzkumů, které danou skutečnost dokládají. Nejprve se zaměříme na zobrazování „těch odlišných“ (na příkladu obecně cizinců a konkrétně muslimů a Romů v ČR) v médiích, která především tehdy, kdy čtenáři nemají s určitou skupinou osobní zkušenost, obvykle představují arbitra reality. Zjištění z těchto výzkumů jsme následně komparovali s výsledky vlastního kvantitativního dotazníkového šetření realizovaného v rámci projektu ESF OP VK CZ.1.07/1.2.00/14.0024 „Protipředsudkové workshopy pro žáky základních a středních škol se zaměřením na multikulturní výchovu“. Výsledky uskutečněného výzkumného šetření hodnot a postojů gymnazistů potvrdily nižší míru tolerance vůči členům romské menšiny než vůči kterékoliv jiné minoritě. Za podstatné považujeme mimo jiné zjištění, že existuje patrný rozdíl mezi reálnými postoji respondentů, které se v některých otázkách projevují xenofobními komentáři a názory s nimi hraničícími, a tím, jak své postoje prezentují coby tolerantní, případně ambivalentní vůči cizincům i jiným kulturním a etnickým menšinám. Tento rozpor je ještě více zdůrazněn

jejich evaluací české společnosti a vlastních příbuzných jako xenofobních, rasistických a netolerantních. Mají snad gymnazisté potřebu distancovat se od rasistických a netolerantních postojů, jejichž problematické úlohy v české společnosti jsou si vědomi, alespoň tím, že je zobecní a přiřknou jiné generaci?

V průběhu kritické analýzy výše jmenovaných témat, jimiž se zabýváme v následujících kapitolách, se budeme snažit čtenáře zorientovat v základní odborné literatuře z české, ale také zahraniční produkce. Mezi stěžejní autory, z jejichž práce čerpáme, patří k tématu postmoderních kořenů multikulturalismu Richard Rorty a Jacques Derrida, k problematice rasy a rasismu zejména Claude Lévi-Strauss a Stephen Molnar a k dalším konceptům vztahujícím se k vymezení kultury, etnicity a nacionalismu Thomas Hylland Eriksen, který se věnuje také problému etnocentrismu a etnopolitiky, jež jsou zájmem i Marka Jakoubka, Tomáše Hirta a Pavla Barši, jejichž práce jsou hlavními zdroji také k tzv. romské problematice. Z prací Jamese A. Bankse a Cherry A. McGee Banks, Christine E. Sleeter a Carla A. Granta a také Shirley Steinberg vycházíme při prezentování multikulturalismu a multikulturní výchovy v USA. Rizika multikulturní výchovy jsme prezentovali na základě Filipa Tesaře a Giovanni Sartoriho, při analýze konceptu kritického multikulturalismu nám pak primárně posloužila práce Stephena Maye a Christine E. Sleeter a ke zhodnocení metod multikulturní výchovy v USA dílo Chinaky Samuela DomNwachukwua. Do problematiky migrantů a migrační politiky nás pak uvedla Danila Mayer.

Analýzou uvedených zdrojů a komparací názorů nejen těchto autorů s výsledky našich výzkumných šetření se snažíme vytěžit příklady aplikace multikulturní ideologie pro potřeby soudobé společnosti tak, abychom přivedli čtenáře k vytvoření vlastního názoru na ústřední otázku naší práce, a sice *Představuje dnes multikulturalismus pro společnost ztracené paradigma?*

1

Postmoderna jako zdroj multikulturní ideologie

1.1 Postmoderní diskurz

Teorie multikulturalismu je přirozeně propojena s kulturně-politickým diskurzem postmoderny, proto se nejprve pozastavíme nad hlavními koncepty a teoriemi plynoucími z postmodernismu² a teprve následně se budeme zabývat naším chápáním multikulturního paradigmatu.³

Postmoderna navazuje nejen chronologicky na období tzv. moderny, kterou svým způsobem završuje a překonává, ale zároveň usiluje o problémovou reflexi probíhající kulturní změny. Na rozdíl od moderny má odpor k velkým naracím, k hledání univerzálního principu, pomocí kterého bychom mohli zjednodušeně chápat svět, je očištěna od motivů odvozených z rámce modernistické metanarativity. „Postmoderna je souhrnný název pro umělecké, kulturní a myšlenkové proudy, které se (každý svým způsobem) rozcházejí s idejemi a tradicemi tzv. moderny a zaujímají k ní

² O tomto tématu jsme dříve pojednali In PREISSOVÁ KREJČÍ, A. Postmoderní epocha jako zdroj multikulturního diskurzu. In PREISSOVÁ KREJČÍ, A. – CICHÁ, M. – GULOVÁ, L. *Jinakost, předsudky, multikulturalismus: Možnosti a limity multikulturní výchovy*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2012, s. 15–35. Pro účely této knihy byl text znovu revidován a podstatně doplněn.

³ V antropologii se postmoderní přístup projevuje především v přehodnocování validity tradičních antropologických výzkumů a odvrácení se od všeobjímajících teorií a paradigmat k alternativním interpretacím, pluralitě přístupů a experimentálním antropologickým textům. In MALINA, J. *Antropologický slovník* [online]. 2009 [cit. 2012-10-12]. Pojem „antropologie, postmoderní“. Dostupné na [www: <http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html>](http://is.muni.cz/do/1431/UAntrBiol/el/antropos/slovník.html).

kritický anebo provokativně lhostejný postoj,⁴ tvrdí Ivan Blecha. Termín „postmoderní“ či „postmoderna“ tedy není pojmem primárně filozofickým, ale vznikl na poli umění. V tomto smyslu postmoderna označovala původně umělecké styly mladší než impresionismus. Z malířství pak termín přešel do dalších oblastí kultury. Dnes toto označení ve svých teoriích využívají nejen teoretici architektury, dějin umění, ale rovněž literární kritici, sociologové i filozofové.

Postmoderní diskurz ve filozofii se snaží vysvětlit problémy současné proměny světa a života související s hektickým vývojem společnosti ve 20. století. „Kdysi tradicionalisticky uzavřená společenství (jako např. Evropa) se najednou otevírají třísti cizích kulturních vlivů a začínají si uvědomovat meze své dosavadní sebestřednosti. Končí i doba stmelujících náboženství – mladí věřící bez rozpaků míchají katolictví s buddhismem nebo hinduismem, někdy dokonce i s pohanstvím. I život jedince ztrácí svou identitu: během desetiletí prožije radikální proměny životních stylů a technologií.“⁵

Mezi nejznámější postmoderní filozofy patří zejména Michel Foucault, Jacques Derrida, Richard Rorty, Jürgen Habermas, Wolfgang Iser, Peter Sloterdijk nebo Jean-François Lyotard. Právě Lyotardův výklad vědeckotechnického přechodu od kumulativního kontinua ke změně paradigmat odpovídající konci velkých vyprávění a rozvolnění heterogenních dějin zakládá koncepci postmoderny ve filozofii. V teorii poznání přišel Paul Karl Feyerabend s anarchistickou teorií, která následovala novou pluralitu a volnost jazykových her dovedených v oblasti vědecké metody do extrému. Stanley J. Grenz připisuje postmodernismu, který vzdoruje jednoduchému, respektive ideovému popisu, zásadní vliv na ukončení „univerzalizmu“. Postmoderna učinila konec všeobsahujícímu světovému názoru.⁶ Současné lidské společenství již neodpovídá univerzálnímu racionálnímu výkladu světa dle osvícenské tradice, místo toho je ovládáno věkem globalizace, tedy i pluralitou etických i politických hodnot. Dle Grenze musíme akceptovat skutečnost, že svět obývají lidé mající různé zkušenosti, vytvářející různé příběhy o světě, prožívající svůj život různým způsobem a zastávající různé politické názory a náboženská přesvědčení. Popisovaná diverzita není překvapující, protože svět sám je heterogenním místem, které je tvořeno

⁴ BLECHA, I. *Filozofická čítanka*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 488.

⁵ BLECHA, I. *Filozofická čítanka*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 488.

⁶ GRENZ, S. J. *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů, 1997, s. 46.

rozmanitými skutečnostmi a které tak umožňuje rozmanité prožitky, což řečeno z pozice postmodernismu znamená, že nežijeme v jednom světě, ale de facto obýváme různé světy, k jejichž popisu využíváme vlastních, vzájemně odlišných slovníků.

Právě Lyotard definuje postmodernismus jako ukončení hlavního příběhu. Hlavní příběh nazývají postmodernisté velkým vyprávěním nebo zjednodušeně mýtem. V novověku např. můžeme rozpoznat dva hlavní příběhy, a to 1) politický mýtus, který s odkazem na svobodu trval na tom, že všichni lidé mají stejné právo na poznání, neboť poznání člověka osvobozuje tím, že ničí moc nevědomosti a útlaku (církve, aristokracie apod.), a 2) filozofický mýtus, který trval na tom, že věda je oprávněna k rozvoji sama od sebe, neboť napomáhá růstu poznání.

V postmoderním diskurzu nelze vykládat svět na základě výhradních vědeckých principů dle preferované vědecké metody. V tomto smyslu znamená postmodernismus dle Lyotarda také konec vědy.⁷ Lyotard je přesvědčen, že rozvoj vědy a technologií úzce souvisí s mocí. „Otázka vědění ve věku informatiky je víc než kdy dřív otázkou vlády.“⁸ Moderní vědecké bádání je mnohdy realizováno pod taktovkou mocenských institucí a může se snadno dostat do konfliktu zájmů. Kdo totiž rozhoduje o tom, co je správné vědění, a kdo ví, jak se má řídit, kam má směřovat? Lze konstatovat, že podporou určitých témat nebo přijetím doktrín odvozených z určitého souboru vědeckých poznatků může vláda do značné míry ovlivňovat výslednou podobu vědeckého diskurzu.

Grenz se pak domnívá, že postmodernismus na jednu stranu znamená konec jednotného výkladu světa, metapříběhů (hlavních příběhů) a jednotné vědy, na druhou stranu přináší nový začátek, revoluci v poznání, která je dokumentována např. postoji filozofů vědy, Thomasem Samuelem Kuhnem nebo Karlem Raimundem Popperem.

Postmoderní epocha je v určitém slova smyslu radikalizací moderny. Výlučnou racionalizaci a totalizující univerzalizaci moderny nahrazuje postmoderna pluralitou, heterogenitou a diferentností. V postmoderním diskurzu jde o problémovou, reflexivní verzi probíhající kulturní změny, vycházející z toho, že postmoderna nepředstavuje zcela novou epochu, nýbrž

⁷ GRENZ, S. J. *Úvod do postmodernismu*. Praha: Návrat domů, 1997, s. 53.

⁸ LYOTARD, J. F. *O postmodernismu: Postmoderno vysvětlované dětem, postmoderní situace*. Praha: Filosofía, 1993, s. 106.

že očištěna od univerzalizmu, autonomizovaných motivů a motivů vymaněných z rámce modernistické metanarativy vyrůstá z moderny. Wolfgang Welsch hovoří v této souvislosti o tzv. postmoderní moderně vůči moderně ve smyslu novověku.

„Problém plurality“, jehož řešení se snaží poskytnout koncepce „transverzálního rozumu“ Wolfganga Welsche, „se – jako problém mnohosti typů racionality a forem diskursů – již dlouhou dobu pohybuje v centru filosofické reflexe. Zobrazuje klíčový problém filosofie současnosti. (...) Transverzalitu lze chápat jako vědomí toho, že ani rozdílnost nemá absolutní hodnotu.“⁹ Jak v předmluvě k Welschově knize *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota* uvádí Radim Brázda a Břetislav Horyna, „Welsch rozum chápe, vzhledem k pluralitě, jako schopnosti spojení a přechodů mezi formami racionality. (...) Rozum nepředstavuje pouze jinou formu racionality, ani si nečiní nároky na celek. Je sice vztažen k totalitě, ale pouze v modu spojení a přechodů“¹⁰. Takový rozum Welsch označuje jako transverzální. Jeho základní vlastností není překonávání plurality, nýbrž odstranění jejích hranic. Transverzální rozum „uplatňuje pluralitu jako formu rozumu typickou pro ‚postmoderní modernu‘, charakterizuje určité ‚porozumění‘ rozumu“¹¹.

Tyto myšlenky přehledně shrnuje Jaroslav Peregrin. Podle něj totiž, pokud přijmeme a reflektujeme pluralitu a relativitu (v naší době nutně obsaženou), je třeba vyvarovat se rizika sklouznutí k nekoherentnímu relativismu. „Nesmíme zapomínat, že svým rozumem stále musíme stát na nějaké půdě; jestliže zrelativizujeme i tu, o tento rozum nutně přicházíme.“¹² Je zřejmé, že „věda není přesný odraz skutečnosti v systému tvrzení a prozkoušených pravd. Musíme se zásadně smířit s tím, že věda je zdůvodňováním epistémy, je vyprávěním, podobně, jako jím býval mýtus“¹³.

⁹ BRÁZDA, R. – HORYNA, B. Wolfgang Welsch – filosof pluralitního myšlení. In WELSCH, W. *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha: Koniasch Latin Press, 1993, s. 11.

¹⁰ BRÁZDA, R. – HORYNA, B. Wolfgang Welsch – filosof pluralitního myšlení. In WELSCH, W. *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha: Koniasch Latin Press, 1993, s. 12.

¹¹ BRÁZDA, R. – HORYNA, B. Wolfgang Welsch – filosof pluralitního myšlení. In WELSCH, W. *Postmoderna – pluralita jako etická a politická hodnota*. Praha: Koniasch Latin Press, 1993, s. 12.

¹² PEREGRIN, J. *Filozofie pro normální lidi*. Praha: Dokořán, 2008, s. 50.

¹³ BLECHA, I. *Filosofická čítanka*. Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2000, s. 226.

Zkoumání vyprávění (narace) představuje téma dosti staré, které se objevuje už například v Aristotelově *Poetice*¹⁴. V současnosti se pak opět stává trendem, postmoderním přístupem, který volí stále více badatelů v sociálních vědách i např. v lingvistice. Oživení zájmu o roli vyprávění v různých dimenzích společenského života souvisí s jeho uznáním jako důležitého sociálního fenoménu¹⁵. Vyprávění je přítomno vždy a všude, ve všech společnostech. Počátky vyprávění se překrývají s počátky historie lidstva, lidé nejsou a ani nikdy nebyli bez vyprávění. Pro každou společenskou vrstvu či sociální skupinu jsou charakteristické příběhy. Vyprávění můžeme vpravdě považovat za globální fenomén vyznačující se transhistorickým a transkulturním charakterem. Život a vyprávění jdou ruku v ruce.¹⁶

Vyprávění můžeme označit za diskurzivní formu předávání poznatků. Jako prostředek odhalení každodenního života lidí, kteří se nepodíleli na psané literatuře a zůstávali stranou zájmu historického bádání, se vyprávění stalo nejen součástí historických věd, ale vyprávěním životního či společenského příběhu byli osloveni také literární teoretici a lingvisté, především strukturalisté (u nás literární věda obrátila svou pozornost k analýze vyprávění a poetiky ve dvacátých letech 20. století zastoupené např. Janem Mukařovským a Lubomírem Doleželem). Své uplatnění našlo vyprávění také ve filozofii, zejména u představitelů postmoderní filozofie (Jean-François Lyotard) nebo hermeneutiky (Paul Ricoeur), v psychologii v podobě tzv. narativní psychologie (Theodor R. Sarbin nebo Jerome Bruner) a v neposlední řadě i v antropologii, konkrétně v antropologii strukturalistické (Claude Lévi-Strauss) a lingvistické (Dell H. Hymes).¹⁷

Narativy, tj. příběhy a jejich analýzy, se v posledních letech evidentně těší mezi odbornou veřejností stále větší oblibě. Současný svět totiž spíše než po řešení problémů a objektivitě vědeckého poznání prahne po tom, jak vědu zpřístupnit, zpopularizovat, prodat. A příběh se dobře prodává – v umění, ale i v politice. V takových případech nezáleží ani tak na tom, jestli je svědectví poskytnuté

¹⁴ ARISTOTELÉS. *Poetika*. Praha: Svoboda, 1996.

¹⁵ BAUER, M. W. – GASKELL, G. D. (eds.). *Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook for Social Research*. London: Sage Publications, 2000, s. 57.

¹⁶ Barthes In FRANZOSI, R. Narrative Analysis-Or Why (And How) Sociologists Should be Interested in Narrative. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24 (1998), s. 517.

¹⁷ Srov. BAUER, M. W. – GASKELL, G. D. (eds.). *Qualitative Researching with Text, Image and Sound: A Practical Handbook for Social Research*. London: Sage Publications, 2000, s. 57.